

УДК 821.161.2 Слісаренко

І. М. Шкоріна

Харківський національний економічний університет

Автобіографічне начало в художній прозі та публіцистиці О. Слісаренка

Сучасне прочитання літературних творів 20-х – 30-х років ХХ ст. дає змогу не лише по-новому побачити й оцінити художні тексти та постаті авторів, але й реконструювати загальну картину складного та неоднозначного періоду вітчизняної історії з його суспільно-політичними та соціокультурними параметрами. І в цьому аспекті особливої ролі набуває вивчення автобіографічного компонента творчості українських письменників того часу, оскільки крізь призму автобіографізму найвиразніше проявляється обличчя доби, яке детермінувало людські долі та духовно-інтелектуальні пошуки членів українського соціуму.

У цьому контексті становить інтерес творчість Олекси Слісаренка, – передусім прозова та публіцистична, – в якій наскрізно присутнє автобіографічне начало, прямо чи опосередковано проявлене в образах головних і допоміжних персонажів, сюжетних колізіях та авторських роздумах.

На присутність у Слісаренковій прозі автобіографічного елемента як на її специфічну рису неодноразово вказували дослідники його творчості, зокрема В. Агеєва [1], В. Музика [3], Ю. Смолич [16] та ін. Але вони розглядали питання автобіографізму Слісаренкової прози лише на тематичному рівні, тоді як, на нашу думку, тут можливий глибший, особистісно-психологічний ракурс тлумачення, який виявляється на характеротворчому рівні. Натомість автобіографічне начало в публіцистиці О. Слісаренка взагалі не ставало об'єктом дослідницької уваги, хоча воно органічно корелює із загальними векторами його ідейно-художніх пошуків та індивідуально-авторського стилю.

Тож маємо за мету дослідити вияви автобіографічного начала в художній прозі та публіцистиці Олекси Слісаренка, простежити участь художнього автобіографізму у формуванні індивідуально-авторського стилю митця, акцентувавши на особистісно-психологічному та сюжетному ракурсах

тлумачення.

Автобіографізм як помітна риса Слісаренкового стилю пронизує всю його творчість, особливо виразно це проявляється у його великій та малій прозі та публіцистиці. Так, автобіографічне начало прямо реалізується у повістях О. Слісаренка. Найбільше фактичних паралелей можна провести між автором і героєм повістей “Бунт” і “Страйк” Марком Баланом.

Герой, як і О. Слісаренко, покинув нижчу сільськогосподарську школу і, самотужки підготувавшись до іспитів, вступив до середньої хліборобської школи (назви шкіл письменник змінив з Кучерівської на Балківську і з Харківської на Слобожанську). Можна провести зіставлення між автором та героєм щодо життєвих зацікавлень і світогляду, багатий матеріал для такого аналізу дає стаття О. Слісаренка в рубриці “Письменники про себе” (газета “Комсомолец України”, 1928) та докладна автобіографія, написана ним під час допиту, яка збереглася у його архівно-слідчій справі.

По-перше, О. Слісаренко, за його свідченням, “рано познайомився з Дарвіном та з основами природознавства” [12:5] – і герой у “Бунті” також виявляє інтерес до цієї сфери знання і просвіщає інших учнів, пояснюючи, що “є, тільки не бог, а природа... Од природи все походить” [7:94]. По-друге, О. Слісаренко цікавився філософією, причому, як він пізніше писав, “Ніцше захоплював мене прекрасним стилем своїх книг, а Прудон вразив мене своєю книгою про власність. ... Далі пішли Штирнер і Бакунін, загальною анархізмом, який так глибоко зачепив мене” [12:5]. Марко Балан теж “захоплювався книгами Прудона й Штирнера, любив цитувати Ніцше” [7:17] і вважав себе анархістом. По-третє, і герою, і авторові притаманний інтерес до сучасної літератури: О. Слісаренко під час навчання “стежив за сучасною українською і російською літературою так, як може стежити тільки спеціаліст-літературознавець” [12:5], також і Марко Балан намагався “стежити і за українською і за російською літературою” [13:25]. Привертає увагу те, що в обох випадках українська література поставлена на перше місце.

Нарешті, і автор, і герой в учнівську пору пишуть перші вірші й друкують їх

у підпільному студентському журналі. У повісті він мав назву “Сполох”, насправді ж називався “До праці” і був “редагований за участю Г. Михайличенка” [11:5], як згадував О. Слісаренко у 1933 р. у передмові до 6 тому свого зібрання творів.

До того ж у зв’язку з журналом у повісті “Страйк” з’являється нелегальна типографія, яку учні придбали з ініціативи Марка Балана: “...пощастило добути півтора пуди шрифту й була надія видавати “справжній” друкований журнал. Шрифт була мрія Марка” [13:27]. О. Слісаренко пише у автобіографії, що “Мав також стосунок і до типографії, яку дістав, здається, мій однокласник” [2:263]. І у творі, і в житті цей шрифт був знайдений жандармами під час обшуку у школі, внаслідок чого деяких учнів заарештували і вислали, інші хоч і залишилися у школі, але потрапили “до категорії політично ненадійних” [2:263]. Серед останніх був і О. Слісаренко, який у результаті не отримав відстрочки від армії і був забраний у солдати, а далі опинився на фронті, причому не офіцером, як вимагала б його освіта, а рядовим-артилеристом.

Пізніше спогади про війну стали основою багатьох Слісаренкових оповідань: “Канонір Душта”, “Редут № 16”, “Алхімік”, “Без компаса”, “Спроба на вогонь” та ін. Автобіографічний компонент в усіх творах воєнної тематики є дуже значущим. Ще у 1926 році Я. Савченко писав: “...теми війни ніби не випадкові для Слісаренка. Те, з яким знанням він трактує їх, свідчить, що письменник глибше пережив їх і що вони вищолочали й лежать, як вантаж в його письменницькому арсеналі. Не будемо ворожити, чи буде він до них ще вертатись. дуже можливо, що буде” [6:71]. Критик не помилився – ця тема проходить червоною ниткою через усю творчість письменника. О. Слісаренко ніби намагався вилити на папір свої враження від того, що пережив колись.

Твори про війну значною мірою автобіографічні на рівні сюжету: так, в усіх них зображено саме артилерію – той рід військ, в якому служив письменник. Але важливіше інше. В усіх творах воєнної тематики дуже сильним є психологічний струмись, і автор вкладає в уста і думки численних персонажів власні роздуми про сутність війни. Вона розглядається Слісаренком як одна з

найстрашніших реалій буття, що несе з собою знецінення людської моралі і самого життя, а також моральну **деградацію**, смерть – фізичну і духовну, які в такий час органічно пов'язані між собою.

У великій прозі О. Слісаренка тема війни вже не є основною, однак присутня на рівні біографій і спогадів героїв. Так, у романі “Хлібна ріка” війна з'являється у спогадах деяких героїв – колишніх солдатів: “І постали в його уяві труднощі війни, тяжке виснаження й пригноблення” [14:80]. У “Зламаною гвинті” багато уваги приділено моральній **деградації** центрального персонажа Томи Берніца. Саме війна стає тим фактором, що ламає систему цінностей героя й зумовлює його внутрішню **деградацію**, яка виявляється в зраді колишніх ідеалів. Вірогідно, це відбиває спостереження письменника за учасниками військових дій, його враження від того, яким чином війна впливає на особу. Але в цілому в цих творах автобіографічний елемент проявляється значно слабше, ніж у першому Слісаренковому романі “Чорний Ангел”.

У цьому творі з часів громадянської війни автор дуже широко використав як факти власної біографії, так і свої враження про ці бурхливі роки. Це одразу помітили сучасники письменника. Так, І. Миронець у рецензії писав про головних героїв роману – Артема Гайдученка, Тому Карлюгу і Марту: “Почувається, що ці три постаті втілюють у собі щось близьке, інтимне самому авторові” [4:124]. І Мартині болючі шукання себе і свого шляху до щастя у складній пореволюційній дійсності, і Карлюжине захоплення філософією Ф. Ніцше (ми вже згадували про інтерес до неї самого О. Слісаренка) з її образом людини як танцівника на канаті, який зривається й гине, вірогідно, відбивають складні духовні пошуки і розмаїття думок самого письменника безпосередньо після революції. Адже як він сприйняв саму революцію, залишається невідомим. Не дарма ж його поетичні твори почали з'являтися лише у 1919 році, більш ніж через рік після революції, коли він вже, мабуть, дійшов **до** певних висновків щодо свого ставлення до революційних подій.

Але біографічно найбільш близький авторові Артем Гайдученко. В. Музика в докладній статті про О. Слісаренка зробив спробу проаналізувати збіги у

біографіях героя і автора: “Артему виповнилося тридцять років (а саме стільки було авторові роману під час зображених ним подій – цебто на 1921 рік), в минулому Гайдученко був прапорщиком артилерії (такий факт наявний і в біографії О. Слісаренка), а після війни герой твору деякий час “працював у батька в селі” (було з письменником ще й таке)” [3:354]. Але на час написання цієї статті – 1989 рік – великий масив архівних матеріалів про О. Слісаренка ще не був доступний, що не дозволило дослідникові продовжити ці паралелі. Зараз ситуація суттєво змінилася, опубліковані і продовжують з’являтися друком збірки різних матеріалів з архівів ДПУ, що дозволяє нам докладніше проаналізувати автобіографічні елементи у творах письменника.

Так, із автобіографії О. Слісаренка, яка збереглася в архівно-слідчій справі, ми дізнаємося, що він не лише був агрономом за фахом, як і його герой Артем Гайдученко, а також Овчаренко з більш раннього оповідання “Авеніта”, але саме спеціалізувався на проблемах родючості і навіть є автором “підручника з добрива ґрунтів” [2:258], що цілком співпадає із зацікавленням Артема. Крім того, письменник, так само як і Артем, у 1921–1922 роках працював на посаді районного агронома на Поліссі та займався організацією комуні, яка в житті мала назву “Спартак” (у романі – “Червона сила” [15:7]).

Описуючи в романі “Чорний Ангел” напад бандитів на комуну, загибель Артема і втечу Андрія Чмиря, О. Слісаренко також звернувся до власних спогадів: під час його роботи у Мироцькому технікумі деканом агрофакультету “на технікум учинила напад одна з банд петлюрівського бандита Орлика, який саме промишляв на Поліссі” [2:259]. Автор згадував, що “бандити двічі мене заарештовували, але мені щастило втекти. Навздогін мені стріляли” [2:279]. Автобіографічні ситуації, пов’язані з нападом бандитів, захопленням героя у полон, втечею з полону під кулями, досить часто з’являються і в оповіданнях письменника, таких, як “Авеніта”, “Крючковар”, “Запалівська історія” тощо. Так само автобіографічною є і ситуація зустрічі героя з отаманом та їхньої розмови, описана у різних варіантах у “Чорному Ангелі” та оповіданні “Випадкова сміливість” – у 1919 році О. Слісаренкові довелося особисто

зустрічатися з Петлюрою, який навіть запропонував йому редагувати журнал.

У багатьох статтях О. Слісаренка, таких як “Думки про молоду белетристику”, “Лист до критика”, “Невідкладна справа” також присутні автобіографічні елементи. Є у Слісаренковій журналістській спадщині також і власне автобіографічні статті “Менестрель і імортель” та “Письменники про себе”. Вони написані цікаво і з гумором і не мають нічого спільного з автобіографією як діловим документом, тому можуть розглядатися саме як журналістські явища.

У статті “Письменники про себе” О. Слісаренко досить докладно розповідає свою біографію, причому не лише повідомляє певні факти, але акцентує увагу на тому, яким чином ті чи інші події сприяли формуванню його світогляду. Так, автор пише, що перебування в армії і на фронті стало для нього школою життя і “дали мені те, чого не може дати ніяка вища школа – пізнання людини” [12]. Багато місця письменник приділяє своїм духовно-філософським шуканням – виявляється, у різні роки серед його зацікавлень були Бюхнер, Дарвін, Ніцше, Прудон, філософія анархізму, і лише у 1919 році він “став обома ногами на марксівський ґрунт” [12]. Наскільки щирим є останнє твердження, судити важко, адже зрозуміло, що у 1928 році, коли писалася стаття, автор не міг позиціонувати себе ніяк інакше, ніж марксистом, але очевидно, що глибоке і різнобічне знайомство з філософією значно вплинуло на формування світоглядних засад О. Слісаренка і виразно відбилося у його творчості.

Від фактів власної біографії автор переходить до роздумів про проблеми і шляхи розвитку української літератури, яка “вийде на шлях справжньої європейської інженерії слова” [12] лише тоді, коли письменники будуть дбати про якість своїх творів, а не лише про “власну ідеологічну витриманість” [12].

Обидві ці статті великою мірою розкривають творчу біографію митця, навіть більше, ніж фактографічну. Особливо це стосується невеликої за обсягом статті “Менестрель і імортель”, опублікованої журналом “Уж” у рубриці “Мій перший твір”. Відповідно до теми рубрики О. Слісаренко з гумором розповідає читачам про те, як він став письменником, та історію написання свого першого

друкованого твору – ліричного вірша, що 1911 року побачив світ у журналі “Рідний край”. Незважаючи на гумористичний тон статті, автор на прикладі власної біографії піднімає серйозні проблеми якості літератури й вимогливого ставлення автора, особливо початкуючого, до своїх творів. Акцентується увага на значному зниженні у пореволюційні часи вимог видавництва до публікованих книжок: “надрукувати тоді віршика було трудніше, аніж зараз романа на три томи...” [9].

Про себе митець пише: “Перших своїх віршів я не то нікому не читав, а й боявся, щоб ніхто не запідозрив мене в писанні їх. Тепер зовсім даремно роблять навпаки” [9]. Ми дізнаємося, що О. Слісаренко почав писати у 18 років, будучи студентом хліборобської школи, і від початку дуже суворо оцінював свої вірші. Найперші проби пера він сам, перечитавши, знищував, оскільки їх якість його не задовольняла, надалі, “Коли мій вірш видався мені справжнім віршем, я прочитав його своєму другові Яшкові” [9]. Письменник від початку з повагою ставився до своїх майбутніх читачів і вважав, що до широкого читацького загалу треба доносити лише ті твори, які можуть бути йому цікаві, тож, щоб передбачити можливу реакцію, апробував твори на своїх друзях і знайомих.

З пізнішої статті “Лист до критика” видно, що автор не відмовився від цієї практики й надалі: “Ставлячи собі основне завдання – писати передусім для масового читача, а потім уже для критики, я перевіряв на якійсь сотні читачів той вплив, який робить застосування вищенаведених засобів” [8:83] (йдеться про іронічне висвітлення позитивних явищ дійсності у деяких творах). Як бачимо, тут О. Слісаренко, полемізуючи з критиком Я. Савченком щодо оцінки деяких своїх оповідань, звертається до певних автобіографічних фактів, які свідчать про його постійний зворотній зв’язок з читачем.

Звернення до власної біографії на підтвердження висловлюваних думок зустрічається і в інших публіцистичних творах, зокрема у статті “Невідкладна справа”. Тут автор підіймає проблему матеріального забезпечення українських письменників, ілюструючи її ситуацією з власного життя: “Так, автор цих

рядків першого свого гонорара в 3 карб. 25 коп. одержав на шостому році своєї літературної діяльності!” [10:2]. О. Слісаренко доводить думку про необхідність державної підтримки найбільш талановитих митців, і не лише в галузі літератури, але усіх видів мистецтва.

У статті “Думки про молоду белетристику” виникають нові ракурси вищезгаданих проблем, зокрема пов’язані зі стосунками письменника і критика, письменника і читацької аудиторії. О. Слісаренко наголошує на відповідальності автора перед читачем за якість твору і висловлює глибоке занепокоєння тим, що все частіше “під брязкіт дешевенької революційної фразеології, фабрикується макулатура” [5:194].

Наприкінці статті письменник подає “Несистематизовані поради молодим белетристам”, які значною мірою автобіографічні і є своєрідним висновком з його багатого мистецького досвіду. Частина порад має загально-мистецький характер, але є і дуже конкретні, що відбивають ті чіткі художні принципи, яким завжди слідував О. Слісаренко у своїй творчості. Зокрема, він радить: “До великих речей берись тоді, коли тобі мине принаймні 28 років і ти написав уже десяток хороших оповідань. Техніка новели – основа белетристичної техніки” [5:200]. Саме таким був творчий шлях самого письменника, який, почавши писати оповідання ще у 1924 році, лише через п’ять років, у 1929 році, опублікував свій перший роман.

Дещо окремо серед інших публіцистичних творів письменника стоїть “Автобіографічна новела”. Незважаючи на назву, за жанровими ознаками цей твір є нарисом мемуарного характеру. Автор згадує себе-підлітка, розповідь обертається навколо села Хатне, де пройшло його дитинство і до якого він випадково повернувся через 29 років. Автор за допомогою спогадів **говорить** навіть не про **події**, а про емоції від цих **подій**, прагне передати складні враження про неоднозначну епоху напередодні бурхливих **подій** і створити емоційну картину цієї епохи у загальнолюдській, а не соціальній проекції.

Таким чином, автобіографічний компонент є важливою частиною індивідуального стилю Слісаренкової прози та публіцистики: з одного боку,

письменник має можливість безпосередньо художньо втілювати свою світоглядну позицію, а з другого – автобіографізм сприяє більш глибокому і правдивому відтворенню психології персонажів. Завдяки автобіографізму автор зумів дуже точно відтворити буремні революційні часи, від побутових, матеріальних деталей до настроїв, духовної атмосфери тієї епохи.

Література

1. Агеєва В. Колекціонер промовистих дрібниць, або пригоди української авантюрної прози / В. Агеєва // Слісаренко Олекса Вибрані твори. – К. : Смолоскип, 2011. – С. 5–34.
2. Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років. – К. : Смолоскип, 2010. – 456 с.
3. Музика В. Олекса Слісаренко / В. Музика // Письменники Радянської України : 20–30 роки : Нариси тв-ті. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 329–359.
4. Миронець І. Етап прозаїка (“Чорний ангел” – роман О. Слісаренка) / І. Миронець // Життя й революція. – 1929. – № 7–8. – С. 117–125.
5. Обсерватор. Думки про молоду белетристику / Обсерватор // Вапліте. – 1927. – № 4. – С. 194–201.
6. Савченко Я. Літературні нотатки : Олекса Слісаренко. “Плантації” / Я. Савченко // Життя і революція. – 1926. – № 2–3. – С. 68–73.
7. Слісаренко О. Камінний виноград : Оповід. / О. Слісаренко – К. : Книгоспілка, 1927. – 190 с.
8. Слісаренко О. Лист до критика / О. Слісаренко // Критика. – 1930. – № 1. – С. 81–85.
9. Слісаренко О. Менестрель і імортель / О. Слісаренко // Уж : Універсальний журнал. – 1928. – № 2. – С. 34.
10. Слісаренко О. Невідкладна справа / О. Слісаренко // Культура і побут. – 1926. – 14 березня.
11. Слісаренко О. Передмова автора / О. Слісаренко // Слісаренко О. Твори : В 6 т. – Х. : Рух, 1933. – Т. 6. – С. 5–6.
12. Слісаренко О. Письменники про себе / О. Слісаренко // Комсомолец

України. – 1928. – 15 грудня. – С. 5.

13.Слісаренко О. Страйк / О. Слісаренко. – Х. – Одеса : ДВОУ “Молодий більшовик”, 1932. – 103 с.

14.Слісаренко О. Хлібна ріка : Р-н / О. Слісаренко. – Х. : Рух, 1932. – 188 с.

15.Слісаренко О. Чорний ангел : Р-н / О. Слісаренко. – Х. : Книгоспілка, 1929. – 259 с.

16.Смолич Ю.К. Алексей Андреевич Слісаренко / Ю.К. Смолич // Слісаренко О. Бунт : Повести, рассказы. – М. : Сов. писатель, 1969. – С. 311–318.